

УДК 378.18

© О.Г. Кіріленко, 2012

О.Г. Кіріленко

ЗМІСТ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВТНЗ

Схарактеризовано особливості гендерної компетентності викладачів. Визначено зміст гендерної компетентності викладачів вищих технічних навчальних закладів

Ключові слова: *гендерний підхід в освіті, гендерна компетенція викладачів, зміст гендерної компетентності викладачів вищих технічних навчальних закладів.*

Дана общая характеристика гендерной компетентности преподавателя. Определено содержание гендерной компетентности преподавателей высших технических учебных заведений.

Ключевые слова: *гендерный подход в образовании, гендерная компетентность преподавателей, содержание гендерной компетентности преподавателей высших технических учебных заведений.*

The research has proved the features of gender competence of the teachers. It presents the content of gender competence of the teachers of higher technical educational institution.

Key words: *the gender, the gender competence of the teachers, the content of gender competence of the teachers of higher technical educational institution.*

Постановка проблеми. Зміни в політичній, економічній та соціальній сферах суспільства зумовили необхідність перебудувати вищу технічну освіту, орієнтувати її на ідеї виховання вільної особистості, яка дотримується ідеї рівності людей незалежно від статі й усвідомлює свої права як чоловіка або жінки. Керуючись гендерними ідеями соціальної рівності, Україна підписала міжнародні документи, у яких визнала необхідність подолати гендерну нерівність в усіх сферах життя суспільства, ліквідувати всі форми статевої дискримінації, забезпечити пріоритет гендерного підходу до створення умов саморозвитку й самовираження людини безвідносно до її статі. Тим не менш, дисбаланс у представництві чоловіків і жінок у професійній діяльності, подвійні моральні стандарти свідчать про існування перешкод на цьому шляху, спричинених існуванням стереотипних поглядів на місце й роль кожної статі в сімейній, професійній та суспільних сферах. Завдання привести гендерні стереотипи у відповідність до сучасного рівня розвитку суспільства великою

мірою покладено на викладачів вищих технічних навчальних закладів.

Разом із тим, у педагогічній науці досі не розкрито зміст гендерної компетентності викладача вищого технічного навчального закладу, яка має забезпечити його готовність до педагогічної діяльності в умовах реалізації гендерного підходу в освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікавість сучасних дослідників до проблеми впровадження гендерного підходу, як умови гуманітарної підготовки фахівців, зумовила появу кола наукових праць, присвячених визначенню поняття «гендерна компетентність» і виділенню її основних складових.

Аналіз науково-педагогічної літератури й гендерних досліджень у галузі освіти свідчить про те, що проблема гендерної компетенції викладача досліджувалася в наступних напрямках: структура й зміст гендерної компетентності особистості (І. Клеціна, І. Таліна,), формування гендерної компетентності студентів педагогічних вищих навчальних закладів, сучасного вчителя, викладача (І. Загайнов, І. Іванова, Е. Каменська, І. Клеціна, Л. Лунякова, Е. Мезенцева, Н. Осетрова, М. Радзівілова, С. Рожкова, Л. Штильова), гендерна компетентність у контексті професійної педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів (Т. Голованова, Л. Міщик).

На жаль, у системі вищої технічної освіти проблема формування гендерної компетентності викладача досі залишається теоретично не обґрунтованою і практично не розв'язаною, незважаючи на здобутий вітчизняними педагогами досвід упровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес.

Мета. Актуальність заявленої проблеми, її недостатнє технічне опрацювання, об'єктивна потреба у формуванні гендерної компетентності викладачів вищих технічних навчальних закладів зумовили мету нашого дослідження, а саме теоретично обґрунтувати зміст гендерної компетенції викладача вищих технічних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні для характеристики професійної діяльності часто використовують компетентнісний підхід. Актуальність компетентнісного підходу в педагогічній літературі автори пов'язують: а) із глобалізацією освітнього простору, яка породжує спільність професійної проблематики працівників освіти; б) зі зміною освітньої парадигми, спрямованої на реалізацію особистісно-орієнтованої освіти, у якій

центральне місце посідає той, кого навчають, а викладач виконує роль організатора самостійної пізнавальної навчальної діяльності студента; в) із міжнародними й національними нормативними приписами.

Аналіз наукової літератури з питань професійно-педагогічної компетентності показав, що дослідники компетентнісного підходу розуміють під компетенцією сукупність вимог до особистості викладача (рівень професійних знань, умінь; професійно-особистісні якості: загальні і спеціальні здібності, адекватна самооцінка та ін.), які забезпечують ефективність його педагогічної діяльності, тоді як компетентність є сформованою якістю особистості викладача, яка постійно розвивається й дозволяє йому ефективно вирішувати педагогічні завдання відповідно до цілей навчання.

Формулювання складу гендерної компетентності, як компоненти педагогічної компетентності викладача ВТНЗ, так само як і відповідне формулювання самих дефініцій, усе ще залишається педагогічною проблемою.

Метою введення терміна «гендер» у зарубіжну наукову психологічну літературу було розмежувати біологічне й соціальне тлумачення рольових взаємин чоловіків і жінок у соціумі.

Вивченням поняття «гендер» займалося багато вітчизняних, російських і зарубіжних учених. Різні дослідники дають йому різні визначення: Дж. Скотт розглядає гендер як «конституційний елемент соціальних відносин, заснований на зовнішніх відмінностях між статями, і первинний спосіб визначення відносин влади» [17, с. 4]; Н. Приходькіна – як «сукупність цінностей, норм поведінки, ролей, способу мислення чоловіків і жінок, набутих ними в процесі соціалізації, яка в різних суспільствах може бути різною і навіть протилежною» [10, с.24-328]; Е. Каменська – як «систему соціокультурних статевих взаємин, що виникають між чоловіками й жінками у результаті їхнього спілкування між собою й із зовнішнім світом, і мають прояв в усіх сферах життя людини й суспільства» [6]; Т. Говорун – як організовану модель соціальних взаємин між чоловіками і жінками, що конструюється основними інститутами суспільства [2, с.19]; Е. Гіденс – як «соціальні очікування щодо поведінки, яку вважають відповідною для чоловіка або жінки» [1]. Наведені дефініції категорії гендеру доводять, що видимі розходження особистісних і поведінкових характеристик чоловіків і жінок не пов'язані прямо із дією біологічних факторів, а визначаються специфікою соціальної взаємодії.

Основний зміст поняття «гендер» покладено в основу ідеї соціального моделювання або конструювання статі за допомогою соціальної практики.

Гендер створюється (конструюється) суспільством, як соціальна модель жінки або чоловіка, яка визначає їхнє положення і роль у суспільстві і його інститутах (родині, політичній структурі, економіці, культурі, освіті та ін.). Сутність конструювання гендеру полягає у полярності й протиставленні. Гендерна система відбиває асиметричні культурні оцінки і очікування, адресовані людям залежно від їхньої статі [13, с. 21].

Ми цілком погоджуємося з думкою багатьох учених про те, що впровадження категорії гендеру в педагогічний процес має принципове значення, оскільки навчальні заклади взагалі і ВТНЗ зокрема, як інститути соціалізації, сприяють формуванню й розвитку гендерних особистісних якостей майбутніх фахівців. Однією із умов ефективної соціалізації особистості є сформованість її гендерної компетентності. У науково-педагогічній літературі гендерна компетентність особистості розглядається: І. Кльоциною – з погляду наявної соціальної нерівності чоловіків і жінок як «характеристика, яка дозволяє особистості не бути суб'єктом або об'єктом ситуацій гендерної нерівності, а дає можливість помічати ці ситуації у своєму житті; протистояти сексизмові, дискримінаційним впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності» [7, с.60-65]; О. Нежинською – як «сукупність знань, умінь, навичок, які зумовлюють взаємодію із особами різної статі на засадах гендерної рівності та є опосередкованими через індивідуально-психологічні гендерні характеристики (маскулінність/фемінність, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерні установки та стереотипи), які проявляються у повсякденному житті, спілкуванні та поведінці з особами різної статі» [9]; М. Радзивіловою – як «динамічне утворення особистості (студента/фахівця), що включає представлення про призначення чоловіків і жінок у суспільстві, особливості чоловічої і жіночої індивідуальності, образ Я, знання про гендерні особливості суб'єктів педагогічного впливу; ціннісне відношення до представників різних статей та їхньої взаємодії» [11, с. 5]; Т. Грабовською – як «процес спрямованих і спонтанних впливів на особистість, який допомагає їй засвоїти знання про гендер, норми, правила поведінки та настанови відповідно до культурних уявлень про роль, становище й призначення представників різних статей у суспільстві, сприяє становленню повноцінних членів суспільного життя і залучає їх до усталеної системи гендерних ролей» [3].

У наведених трактуваннях поняття гендерної компетентності її основу складають знання й уміння гендерної проблематики, що характеризують теоретичну і практичну готовність особистості діяти на засадах гендерного

підходу.

Для різних видів діяльності викладача виділяють різні компетентності. Ефективне впровадження гендерного підходу у вищу технічну освіту неможливе за відсутності сформованої гендерної компетентності викладача. На думку Л. Столярчук, «кожен викладач є джерелом інформації з притаманним йому власним стилем викладання навчального матеріалу, обумовленим його гендерними особливостями. Від його професійної компетентності залежить орієнтованість програм і методик навчання на конкретну жіночу або чоловічу індивідуальність, створення сприятливих умов для всебічного розкриття здібностей учнів і створення ситуації успіху» [14, с. 48-49].

Сутність і зміст гендерної компетентності викладача складає предмет наукових досліджень різних учених. Так, І. Мунтян і О. Цокур визначають гендерну компетентність викладача «як когнітивний компонент підсистеми професіоналізму діяльності педагога, який охоплює сферу його професійного бачення». До структури гендерної компетентності вчені включають систему знань про людину як індивід, індивідуальність, особистість і суб'єкт праці з урахуванням її статевих особливостей, а також професійно важливих (гностичних, інформаційних, комунікативних, організаційних, аутопсихологічних та ін.) умінь, які вона набуває одночасно із набуттям досвіду рефлексивної самоорганізації діяльності й особистості [8, 15].

На думку І. Загайнова, гендерна компетентність викладача становить собою «сукупність засвоєних ним знань про сутність гендерного підходу в освіті, умінь упроваджувати гендерну стратегію в організацію педагогічного процесу та досвіду використання гендерних знань та умінь як основу гендерної взаємодії в умовах освітньої системи» [3, с. 7].

Е. Каменська визначає гендерну компетенцію викладача як «уміння інтегрувати психологічні, педагогічні знання про сутність гендерного підходу в освіті й умінь упроваджувати гендерну стратегію в організацію педагогічного процесу для розв'язання практичних завдань навчання й виховання, що забезпечує високий рівень професійного гендерного самопізнання» [5, с. 44-49].

На думку В. Мошненко й С. Рожкова, «гендерна компетенція вимагає здатності викладача або вчителя до критичного аналізу своєї діяльності як представника певного гендеру, а також знання про гендерні особливості суб'єктів освітнього процесу й інших аспектів гендерної педагогіки». У структуру гендерної компетентності вчені виділяють змістовий (знання з питань гендерної педагогіки), рефлексивний (особистісне ставлення до

гендерних проблем, прагнення до постійного самовдосконалення на основі аналізу і самооцінки педагогічної діяльності) та організаційний (уміння керувати процесом гендерної соціалізації тих, кого навчають, й організувати навчальний процес на основі ідей гендерної рівності та ін.) компоненти [12].

Учені вважають гендерну компетентність однією з базових (ключових) компетентностей викладача через її багатофункціональність, міжфаховість й урахування різних якостей особистості.

Л. Штильова важливою компонентою гендерної компетентності викладача називає гендерну чутливість викладача – його здатність сприймати, усвідомлювати і моделювати вплив вербальних, невербальних, предметних впливів соціального середовища; методів і форм роботи з тими, кого навчають, на формування гендерної ідентичності людини, здатність викладача уловлювати і реагувати на будь-якої прояви статевої дискримінації [16].

Таким чином, бачимо, що вчені концентрують увагу на різних складових гендерної компетентності викладача та зв'язках між ними. Основу гендерної компетентності складають знання з гендерної проблематики (когнітивна складова) й уміння використовувати ці знання в педагогічній діяльності (операціонально-технологічна складова). Той факт, що викладач може використовувати ці знання в різних ситуаціях (для розв'язання проблем, пов'язаних із гендерними особливостями студентів; підчас взаємодії осіб різної статі; для отримання нових знань і вмій у процесі соціалізації особистості; для виконання педагогічних функцій на засадах гендерного підходу) підкреслює практичну спрямованість змісту гендерної компетенції.

Сьогодні в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів можна простежити суперечності між декларованою гендерною рівністю й реальною асиметрією соціальних і сімейних ролей, притаманних обом статтям.

Ці суперечності стають об'єктивною перешкодою для ефективної соціалізації майбутніх фахівців. Особливо гостро ці суперечності виявляються у вищих технічних навчальних закладах, викладачі яких, зазвичай, не володіють ані необхідними педагогічними знаннями, ані сучасними методиками й технологіями, реалізованими на гендерних засадах. Аналіз педагогічної літератури з питань гендерної проблематики показав, що найменш дослідженими залишаються питання, пов'язані з визначенням змісту гендерної компетентності викладача вищого технічного навчального закладу.

Особливість діяльності викладача ВТНЗ полягає в тому, що за характером професійних функцій вона належить до педагогічної, а за предметною основою

є інженерною галуззю праці. Взаємозв'язок педагогічної й технічної сторін відбувається як на рівні визначення освітніх цілей і відповідних педагогічних завдань, так і на рівні реалізації різноманітних функцій, що вимагає сформованості професійної компетентності, до складу якої входять фундаментальна інженерна компетентність (поінформованість у галузі науки, представником якої він є, акумульовану в навчальному предметі) і професійно спрямована педагогічна компетентність (сукупність наукових педагогічних знань, що забезпечують теоретичну готовність викладача ВТНЗ до організації навчально-виховного процесу й вмінь (гностичних, проектувальних, конструктивних, комунікативних, організаційних, які є необхідними для структурування наукового і практичного знання з метою розв'язання педагогічних завдань й організації навчально-пізнавального процесу), так само, як і такі підструктури особистості викладача, як його педагогічні здібності, педагогічна спрямованість, професійно значущі особистісні якості. Отже, педагогічна компетентність є складовою підготовки викладачів вищих технічних навчальних закладів будь-якої предметної спрямованості.

Гендерну компетентність викладача ВТНЗ ми пропонуємо визначити як складову його педагогічної компетентності, що дозволяє йому ефективно виконувати педагогічну діяльність на гендерних засадах.

Ефективна педагогічна діяльність із застосуванням гендерного підходу в освіті сприяє інтеграції й оновленню педагогічної та інженерно-технічної діяльності викладача ВТНЗ. Серед засобів реалізації цієї діяльності ми виділили:

1) педагогічні вміння, 2) фундаментальні інженерні вміння. До першої групи відносяться: *гностичні вміння*, тобто пізнавальні вміння в галузі предметних і психолого-педагогічних знань, які дають змогу позитивно ставитися до гендерної теорії; розуміти зміни, які відбуваються в гендерній сфері сучасного суспільства; аналізувати й усвідомлювати проблеми гендерної соціалізації студентів; толерантно ставитися до представників іншої статі; бачити й попереджати негативні прояви гендерних стереотипів, передсудів; виявляти фактори гендерної нерівності; усвідомлювати, аналізувати й оцінювати як свої гендерні стереотипи, ролі, акти поведінки, так і гендерні

стереотипи, ролі, акти поведінки студентів; бачити гендерну проблематику; формувати гендерну чутливість й ідентифікацію; усвідомлювати особистісний сенс у гендерній освіті; вивчати й аналізувати досвід колег із гендерної проблематики; використовувати знання, отриманні завдяки аналізу власної діяльності та діяльності колег, для вдосконалення своєї праці; *проектувальні вміння*, які передбачають проектування мети і завдань гендерного підходу в освіті; добір технологій і методик формування гендерної компетентності викладачів і студентів; проектування навчальних програм з урахуванням реалізації гендерного підходу в навчально-виховному процесі; проектування досліджень за гендерною тематикою; *конструктивні вміння*, змістом яких є добір і структурування змісту навчання на гендерних засадах; виявлення методів і форм гендерного навчання й виховання; урахування можливих варіантів зміни протікання навчально-пізнавальної діяльності студентів залежно від їхньої статі; конструювання гендерної взаємодії з викладачами, студентами; *комунікативні вміння*, оволодіння якими сприяє врахуванню гендерних особливостей і позиції учасників спілкування; терпимості до іншої людини; використанню відкритої позиції в спілкуванні; здатності творчо самореалізуватися під час спілкування й уникати гендерних стереотипів та настанов; *організаційні вміння*, які забезпечують ефективну організацію навчально-виховного процесу в умовах урахування статевої особливості студентів; процесом гендерної соціалізації тих, кого навчають.

До другої групи вмінь віднесемо фундаментальні інженерні вміння, пов'язані з різними видами функціональної діяльності інженера: проектною, технологічною, конструкторською, дослідницькою, управлінською, контролюючою та ін. Виділені блоки вмінь взаємозалежні, їхній зміст динамічно оновлюється у зв'язку з розвитком інженерної галузі праці й розвитком педагогічної науки.

Педагогічні вміння формуються на базі *педагогічних знань* про закони й нормативні акти з проблем гендерної рівності й демократії; міжнародні та державні документи, спрямовані подолання сексизму й насильства; структуру й зміст гендерної компетентності; соціальні та наукові передумови ідеї гендерної освіти; сутність сучасних підходів щодо розуміння категорій гендеру, гендерної

освіти, гендерного виховання, гендерної культури, культури гендерних взаємодій тощо; закономірності психосексуального розвитку людини; особливості гендерної соціалізації молоді; механізми формування гендерних стереотипів і виконання гендерних ролей; типові форми й моделі статевої поведінки; про гендерну структуру ринку праці; механізми й інститути гендерної соціалізації; особливості гендерних досліджень; методики гендерної самодіагностики і діагностики. Фундаментальні інженерні вміння формуються на базі знань: природничо-наукових, гуманітарних, соціальних, економічних, екологічних, загально технічних, предметно-галузових, спеціальних інженерних та ін.

Сукупність виділених умінь і знань є факторами, котрі визначають успіх педагогічної діяльності в умовах реалізації гендерного підходу в освіті.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Результати дослідження дозволили розкрити необхідність реалізувати в освітній практиці гендерний підхід, орієнтований на формування та затвердження практики рівності студентів незалежно від їхньої статевої приналежності; довести, що розв'язання педагогічних завдань на гендерних засадах забезпечується гендерною компетентністю викладача ВТНЗ, як складовою його педагогічної компетентності; визначити зміст умінь і знань гендерної компетентності викладача ВТНЗ.

Перспективу подальшого дослідження бачимо в визначенні педагогічних умов підготовки викладачів ВТНЗ до реалізації гендерного підходу в освіті.

Література:

1. Гіденс Е. Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи. – К.: Академія, 2004. – 307 с., С. 19
3. Грабовська Т. О. Шляхи гуманізації відносин педагогів с учнями /Т О. Грабовська // Навчально-методичні проблеми формування оптимального педагогічного клімату в шкільному колективі. – К.: МАУП, 199. – 134 с.
4. Загайнов И. А. Формирование гендерной компетенции педагога в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. на соиск. уч. степени

канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / И. А. Загайнов. – Йошкар-Ола, 2007. – 23 с., С. 7

5. Каменская Е. Н. Гендерная компетентность педагога // Известия Южного федераль-ного университета. Педагогические науки. – 2009. – № 2. – С. 44-49

6. Каменская Е. Н. Гендерный подход в педагогике : дис. на соискание научн. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Е. Н. Каменская. – Ростов-на-Дону, 2006. – 385 с.

7. Клѐцина И. С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципаль-ных служащих в процессе гендерного образования. // «Женщина в российском об-ществе». Российский научный журнал. № 3 (44) – 2007. С. 60–65

8. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. С. Мунтян. – Одеса, 2004. – 221 с.

9. Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. О. Нежинська. – Державний вищий навчальний заклад "Університет менеджменту освіти" (Київ). – : ДВНЗ"УМО", 2011. – 20 с.

10. Приходькіна Н. О. Специфіка гендерного підходу в навчанні / Н.О. Приходькіна // Педагогічні науки. – Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2007. – С. 324–328.

11. Радзивилова М. А. Структура гендерной компетентности педагога. // Педаго-гическое образование. 2009. – №9,С. 5

12. Рожкова С. В. Гендерная компетенция педагога: материалы Международной научно-практической Интернет-конференции / С. В. Рожкова , В. В. Мошненко // [„Пре-подаватель высшей школы в XXI веке”], (Ростов, 15 декабря 2007 г. – 31 марта 2008 г.). – Ростов, Ростовский государственный университет путей сообщения, 2008. – Документ URL. – <http://t21.rgups.ru/doc2007/1/16.doc>

13. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой. М.: Информация -XXI век, 2002. С. 21.

14. Столярчук Л. И. Гендерное образование: теоретические аспекты // Среднее профессиональное образование. – 2005. – №8. С. 48–49.

15. Цокур О. С. Щодо здобутків і перспектив розвитку гендерних досліджень в галузі теорії і методики професійної освіти майбутніх фахівців / О. С. Цокур // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2005. Вип. 9-10. – С. 5-10

16. Штылева, Л. В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л.В. Штылева // www.ivanovo.ac.ru/win1251/jornal/jornal3/shtil.htm

17. Scott J. W. Gender and the Politics of History. / J. W. Scott. – New York : Columbia University Press, 1988. – 242 p., С. 4